

1

GİRİŞ: İDEOLOJİYİ ANLAMA

İdeoloji kavramı, toplum bilimlerinde kullanılan bir kavramdır. İdeoloji, toplumun ortak inanç ve değerlerini ifade eder. İdeoloji, toplumun ortak inanç ve değerlerini ifade eder. İdeoloji, toplumun ortak inanç ve değerlerini ifade eder.

TÜM İNSANLAR SİYASAL DÜŞÜNÜRDÜR. ANLAMINI BİLSİNLER YA DA BİLMESİNLER İnsanlar, düşüncelerinden, fikirlerinden her bahsettiklerinde, siyasal görüşlere ve kavramlara başvururlar. “Özgürlük”, “hakkaniyet”, “eşitlik”, “adâlet” ve “haklar” gibi terimler günlük dilin her yanına saçılmıştır. Benzer bir şekilde “muhafazakâr”, “liberal”, “sosyalist”, “komünist” ve “faşist” gibi kelimeler, herkes tarafından ya kendi görüşleri ya da başkalarının görüşlerini betimlemek için düzenli olarak kullanılan kelimelerdir. Ancak bu terimler, bildik hatta sıradan olsalar da, nadiren açık seçik bir anlamda kullanılırlar. Örneğin, “eşitlik” nedir? Tüm insanların eşit olduğunu söylemek, ne demektir? İnsanlar eşit olarak mı doğar, toplumun insanlara eşitlermiş gibi muamele etmesi mi gerekir? Tüm insanların eşit haklara, eşit fırsatlara, eşit siyasal etkiye/nüfuza, eşit ücretlere mi sahip olmalıdır? Aynı şekilde “komünist” veya “faşist” gibi kelimeler genellikle yanlış kullanılırlar. Birini ‘faşist’ olarak adlandırmak ne demektir? Faşistlerin benimsedikleri değerler ve inançlar nelerdir, faşistler neden bu inançları benimserler? Komünist fikirler, liberal, muhafazakâr ya da sosyalist fikirlerden nasıl ayrılır? Bu kitap, ana siyasal ideolojilerin temel fikir ve inançlarını incelemektedir. Giriş niteliğindeki bu bölüm, siyasette fikirlerin rolü, siyasal ideolojinin doğası, ideolojileri sınıflandırmada sağ/sol tayfının işlerliği ve 21. Yüzyıl’da ideolojilerin karşısındaki belli başlı meydan okumaları ele almaktadır.

FİKİRLERİN ROLÜ

Birçok siyasal düşünürü göre, fikirler ve ideolojiler çok da önemli değildir. Siyaset bazen, salt iktidar mücadelesinden azıcık daha fazla bir şey olarak görülür. Eğer bu doğruysa, o zaman siyasal fikirler, salt oy kazanmak veya halkın desteğini cezbetmek için tasarlanmış sloganlar ve sözcükler bütünü olan propagandadan başka bir şey değildirlir. Bu yüzden de fikirler ve ideolojiler basitçe, siyasal hayatın derinlerindeki gerçekleri gizlemek için kullanılan “göz boyama”dır. Bu anlayış, John B. Watson (1878-1958) ve B. F. Skinner’ın (1904-1990) görüşleriyle beslenen davranışçı psikoloji ekolünün desteklediği bir anlayıştır. Davranışçı yaklaşıma göre insanlar, dışsal bir etkiye karşı davranmaya (daha doğrusu tepki vermeye) koşullanmış, biyolojik makinelerden azıcık daha fazla bir şeydir. Fikir, değer, his ve niyetleri çerçevesinde düşünen özne, bahis konusu değildir. Buna oldukça benzeyen bir diğer görüş de “diyalektik materyalizm”e dayanır. Bu anlayış, Sovyetler Birliği ve diğer ortodoks komünist devletlerdeki entelektüel çabaya hâkim olmuş ham bir Marksizm şeklidir. Diyalektik materyalizme göre, siyasal fikirler sadece ve sadece onları dillendirenlerin iktisadi ya da sınıfsal çıkarları çerçevesinde anlaşılabilir. Fikirlerin “maddi temelleri” vardır; kendi başlarına anlamları ya da önemleri yoktur. Bundan dolayı ortodoks Marksistler siyaseti, kesinlikle, sosyal sınıf açısından çözümlerler ve siyasal ideolojileri, belli sınıfların çıkarlarının ifadesinden başka bir şey değilmiş gibi görürler.

Buna karşıt birtakım iddialar da vardır. Örneğin, John Maynard Keynes (bkz. s. 76), dünyanın temelde iktisatçılar ile siyaset filozoflarının görüşleri çerçevesinde yönetildiğini öne sürer. Keynes *General Theory (Genel Teori, 1936)* adlı eserinin son sayfalarında şu görüşlere yer verir:

Kendilerini herhangi bir entelektüel etkiden muaf olarak gören tecrübeli insanlar, çoğunlukla ölü bir iktisatçının köleleri konumundadırlar. Havadan birtakım sesler duyan otorite konumundaki çıldırmış insanlar da çılgınlıklarının özünü, birkaç yıl öncesindeki akademik yazar çizerden ufak ufak damıtmaktadır. (Keynes [1936] 1963, s. 383).

Fikirleri, pratik durumlara yönelmiş koşullu tepkiler olarak reddeden anlayışın aksine bu görüş, inançlar ve teorilerin ne dereceye kadar insan eylemine tükenmez bir kaynak sağladığına dikkat çeker. Bu dünya nihai olarak, “akademik yazar-çizer” tarafından yönetilmektedir. Böylesi bir görüş, örneğin modern kapitalizmin Adam Smith (bkz. s. 65) ve David Ricardo’nun (1772-1823) klasik iktisat anlayışları çerçevesinde geliştiğini; Sovyet komünizminin büyük oranda Karl Marx (bkz. s. 135) ve V. İ. Lenin’in (bkz. s. 140) yazılarıyla şekillendiğini ve de Nazi Almanyası’nın, Hitler’in (bkz. s. 218) *Mein Kampf* (*Kavgam* [1925-1926]) adlı eserinde geliştirdiği öğretilere yapılacak göndermelerle anlaşılabilceğini öne sürer.

Gerçekte, siyasal hayata ilişkin her iki açıklama da tek yönlü ve de yetersizdir. Siyasal fikirler, salt kişisel hırs veya çıkarların edilgen birer yansımaları değildir. Aksine bu fikirler, siyasal eylemi harekete geçirip, bu eyleme rehberlik edebilir, dolayısıyla da, maddi hayatı şekillendirebilirler. Bununla beraber siyasal fikirler bir boşlukta ortaya çıkmazlar. Bu fikirler, birer yağmur tanesi gibi gökten yere düşmez. Tüm siyasal fikirler, hizmet ettikleri siyasal arzular tarafından ve ortaya çıktıkları sosyal ve tarihsel koşullar tarafından şekillendirilirler. Basitçe ifade etmek gerekirse, siyasal teori ve siyasal uygulama birbirlerinden ayrılmaz biçimde bağlantılıdır. Tüm bunlardan dolayı, her dengeli, inandırıcı siyasal hayat çözümlemesi, bir tarafta yer alan fikir ile ideolojilerin, diğer taraftaki tarihsel ve maddi güçlerle girdikleri süreklilik arz eden karşılıklı etkileşiminin önemini dikkate almalıdır.

Fikir ve ideolojiler siyasal hayatı çeşitli yollardan etkiler. Her şeyden önce, fikir ve ideolojiler, dünyanın anlaşılması ve açıklanması için kullanılan bir bakış açısı sağlar. İnsanlar dünyayı olduğu gibi görmezler, yalnızca olmasını istedikleri gibi görürler. Yani insanlar dünyayı, yerleşik inanç, fikir ve varsayımların yer aldığı bir örtünün ardından görürler. Bilinçli ya da bilinçsiz olarak herkes, davranışlarına yol gösteren ve tutumlarını etkileyen bir siyasal inanç ve değer kümesini benimser. Sonuçta siyasal fikir ve ideolojiler, siyasal faaliyeti harekete geçirecek amaçları tespit eder. Bu açıdan siyasetçiler, birbirlerinden oldukça farklı nitelikteki iki etkiye mâruz kalırlar. Şüphesiz tüm siyasetçiler iktidarı arzular. Bu durum siyasetçileri, pragmatik olmaya ve seçmenin gönlünü hoş tutacak ya da iş dünyası veya ordu gibi güçlü grupların desteğini kazanacak siyasaları (*policy*) benimsemeye zorlar. Ancak siyasetçilerin sadece iktidarın hatırına iktidar arayışına girmeleri nadir bir durumdur. Siyasetçilerin aynı zamanda iktidara eriştiklerinde, bu iktidarla ne yapacaklarına ilişkin inançları, değerleri ve kanaatleri de vardır.

Pragmatik ve ideolojik kaygular arasındaki denge, siyasetçiden siyasetçiye, hatta herhangi bir siyasetçinin kariyerindeki farklı aşamalarda değişebilir. Adolf Hitler (bkz. s. 218) gibi bazı siyasetçiler kendilerini, ödünsüz hatta fanatik bir tutumla açıkça tanımlanmış ideolojik hedefler grubuna

adayabilirler. Hitler'in yazılarında şiddetli bir anti-Semitizm (bkz. s. 228) yer alır ve Hitler açıkça, Doğu Avrupa'da Alman hâkimiyetinde ırkçı bir imparatorluk kurma arzusunu dile getirir. Lenin gibi Marksist devrimciler kendilerini, komünist, sınıfsız bir toplum inşa etmeye adanmışlardır. Ancak hiçbir siyasetçi, ideolojik kanaat çerçevesinde oluşan körlükten doğan kayıplardan kurtulamaz: İktidarın kazanılması ve muhafazası gerekiyorsa, en azından, bazı stratejik uzlaşmalar sağlanmalıdır. Şüphesiz Hitler'in 1933'te Şansölye olarak atanmasından sonra anti-Semitik saldırılarda artış oldu. Bazılarına göre, Hitler'in asıl amacı hep bu olsa da o, ırkçı temelli soykırımlara savaş yıllarına kadar girişmedi. Lenin örneğine baktığımızda ise; kapitalizmle ilgili hoşnutsuzluğuna rağmen 1921'de Rusya'da sınırlı özel teşebbüsün yeniden doğuşunu mümkün kılan Yeni İktisadi Siyasa'yı uygulamaya koydu. Galiba sadece Amerika'dakiler değil, diğer siyasetçiler de, siyasal metadan azıcık daha fazla bir şey olarak algılanma gelmişlerdir. Çünkü bu siyasetçiler, fikirlere ve siyasalara fazla dikkat etmeden, kendilerini imaj ve kişilik temelinde pazarlarlar. ABD'li siyasetçiler, salt iktidar arayışındaki pragmatistler değildirler. ABD siyasetindeki fikir ve değerlerin önemi, aynı kapsamlı ideolojik hedefleri paylaşan iki ana partinin (Cumhuriyetçiler ve Demokratlar) varlığından dolayı açıkça görülmez. ABD'li siyasetçilerin çoğu, "Amerikan ideolojisi" olarak adlandırılan görüşü paylaşır. Bu ideolojinin kapsamında, serbest piyasa ekonomisinin meziyetlerine ilişkin liberal-kapitalist değerler kümesi ve ABD Anayasası'nda yer alan ilkelere saygı vardır.

Siyasal fikirler aynı zamanda, siyasal sistemlerin doğasının şekillenmesinde katkıda bulunur. Yönetim sistemleri, tüm dünyada birbirlerinden önemli ölçüde farklıdır. Ayrıca, sistemler her zaman belli başlı değer ve ilkeler çerçevesinde şekillenir. Mutlakî monarşiler, başta kralların ilâhî hakları olmak üzere, derinlere kök salmış dinsel birtakım fikirlere dayanır. Çağdaş Batı ülkelerinin çoğundaki siyasal sistemler ise birtakım liberal-demokratik ilkeler üzerine inşa edilmiştir. Batı'daki devletler tipik olarak sınırlı ve anayasal yönetimlere saygılıdır; ayrıca yönetimin, düzenli ve rekabete açık seçimlere dayalı olarak temsili olması gerektiğine inanırlar. Benzer şekilde, geleneksel komünist siyasal sistemler, Marksizm-Leninizmin ilkeleriyle uyumludur. Komünist devletlerde tek partinin, Komünist Parti'nin hükümranlığı vardır. Bu partinin otoritesi; Lenin'in, Komünist Parti tek başına işçi sınıfının çıkarlarını temsil etmektedir, şeklindeki inancına dayanır. Hatta dünyanın ulus-devletler şeklinde bölünmesi ve yönetsel iktidarın genellikle ulusal düzeyde yer alması gerçeği, milliyetçilik, daha da özelden, ulusal ölçekte kendi kaderini tayin etme ilkesi etrafında oluşan siyasal fikirlerin derin etkisinin yansımasıdır.

Son olarak belirtmek gerekirse, siyasal fikirler ve ideolojiler, sosyal bir çimento işlevi yüklenebilirler. Bu işlev, sosyal gruplara, daha doğrusu tüm toplumlara, onları bir arada tutacak birleştirici inanç ve değerler kümesi temin eder. Siyasal ideolojiler genellikle belli başlı sınıflarla ilişkilendirilirler. Örneğin, liberalizm orta sınıfla, muhafazakârlık arazi sahibi aristokrasıyla, sosyalizm işçi sınıfıyla... ilişkilendirilir. Söz konusu fikirler, hayat tecrübelerini, sosyal sınıfın arzularını ve çıkarlarını yansıtır. Bu yüzden de aidiyet ve dayanışma duygusunun beslenmesine katkıda bulunur. Ayrıca fikir ve ideolojiler, toplum içindeki farklı grup ve sınıfları birbirine bağlamakta da başarılı olabilirler. Örneğin, Müslüman ülkelerde İslâm, ortak ahlâkî ilke ve inançlar kümesi oluştururken,

Batılı ülkelerin çoğunun temelinde de birleştirici liberal-demokratik değerler vardır. Siyasal fikirler, topluma birleşmiş bir siyasal kültür temin etmekle düzeni ve sosyal istikrarı da beslemiştir.

Birleştirici bir siyasal fikir ve değerler kümesi, toplum içinde doğal olarak gelişebilir. Ancak bu küme yukarıdan aşağıya doğru, itaat üretme teşebbüsüyle dayatılabilir ve bir sosyal denetim biçimi olarak işletilebilir. Siyasal ve askeri liderler, hükümet yetkilileri, toprak sahipleri veya sanayiciler gibi seçkin grupların sahip olduğu değerler, kitlelerin benimsedikleri değerlerden oldukça farklı olabilir. Yönetici seçkinler siyasal fikirleri, muhalefeti denetim altında tutmak ve bir ideolojik yönlendirme (manipülasyon) süreci marifetiyle tartışmayı kısıtlamak için kullanabilirler. Bu, Nazi Almanyası ve Sovyetler Birliği gibi “resmî” ideolojiye sahip ülkelerde açıkça yer almıştır. Her iki ülkede de resmî ya da siyasal olarak “güvenilir” inançlar, hem nasyonal sosyalizm hem de Marksizm-Leninizmde siyasal hayata, aslında tüm sosyal kurumlara, sanata, kültüre, eğitime, medyaya ... hükmetmişti. Karşıt görüş ve inançlar ya sansürlenmiş ya da bastırılmıştı. Bazılarının iddiasına göre, göze batmayacak bir ideolojik yönlendirme biçimi tüm toplumlarda yer almaktadır. Bu iddia, bir sonraki bölümde ele alacağımız Marksist görüş tarafından ileri sürülür. Marksist anlayış, kapitalist toplumların, iktisadi olarak hâkim olan sınıfların çıkarlarına hizmet eden fikirlerin tahakkümünde olduğunu ileri sürer.

İDEOLOJİ NEDİR?

Bu kitap öncelikle, ideolojinin doğasını çözümlenmekten ziyade, siyasî ideolojilerin incelenmesiyle ilgilenmektedir. Karışıklığın asıl nedeni, birbirleriyle sıkı ilişkileri olsa da, inceleme açısından “ideoloji” ve “ideolojiler”in birbirinden oldukça farklı olmaları gerçeğidir. “İdeoloji”yi incelemek demek, siyaset bilimi veya siyaset felsefesinden ayrı, özel türden bir siyasal düşüncüyü ele almak demektir. Siyasî ideolojiyi incelemek, bu düşünce kategorisinin önemini, rolünü ve doğasını çözümlenmek ay- rıca, hangi siyasî fikir ve iddiaların ideoloji olarak sınıflandırılması gerektiği gibi sorular üzerinde dikkatlice düşünmektir. Örneğin, ideoloji özgürleştirici mi baskıcı mı, doğru mu yanlış mı? Aynı şekilde, muhafazakârlık ve milliyetçilik, liberalizm ve sosyalizmle aynı anlamdaki ideolojiler midir?

Yine, “ideolojiler”i incelemek demek, siyasal düşüncenin içeriğinin çözümlenmesiyle çeşitli ideolojik geleneklerin içinde yer alan öğretiler, teoriler ve fikirlerle ilgilenmek demektir. Örneğin, liberalizm bize özgürlük hakkında ne söyleyebilir? Sosyalistler geleneksel olarak neden eşitliği desteklerler? Anarşistler devletsiz toplum fikrini nasıl savunurlar? Faşistler neden mücadele ve savaş yararlı bir şey olarak görmüşlerdir? Tüm bunların hâricinde, bu türden “içeriğe” ilişkin meseleleri ele almak üzere, ilgilendiğimiz siyasal düşünce “tipi”ni göz önünde tutmak bir zorunluluktur. Sözde ideolojilerin özgün fikir ve öğretilerini tartışmaya açmadan önce, bu fikir kümelerinin neden ideoloji olarak sınıflandırıldığı üzerinde uzun uzun düşünmemiz gerekir. Daha da önemlisi, bu sınıflandırma bize neyi ifade eder? Örneğin liberalizm, sosyalizm, feminizm ve faşizmin ideoloji olarak sınıflandırılmaları olgusu bize ne öğretebilir?

İdeoloji Kavramları

İdeolojinin doğasını kuşatan her tartışma ile ilgili birinci sorun, bu terimle ilgili yerleşik ve üzerinde hemfikir olunmuş bir tanımının olmaması gerçeğidir. Elimizdeki tek şey, birbirine rakip tanımların toplamından başka bir şey değildir. David McLellan'ın (1995) belirttiği gibi, "İdeoloji, tüm sosyal bilimlerde tarifi en zor olan kavramdır." Sadece birkaç siyasal terim, bu kadar derin ve ateşli bir tartışma konusudur. Bunun iki nedeni vardır. İlk olarak, tüm ideoloji kavramları teori ile uygulama arasında bir bağın varlığını kabul ettiğinden, bu terim bir taraftan, siyasette fikirlerin rolü ve inançlarla teoriler arasındaki ilişki, diğer taraftan da maddî hayat veya siyasî tutum hakkında bir önceki bölümde ele alınan hayli sert tutumları gündeme getirmektedir. İkinci olarak, ideoloji kavramı kendini, siyasî ideolojiler arasında süre giden mücadelenin dışında tutamamıştır. Tarihsel macerasının çoğunda ideoloji terimi, rakip fikir ya da inanç sistemlerine saldırı silâhı veya aracı olarak kullanılmıştır. 20. Yüzyıl'ın ta ikinci yarısına kadar, tarafsız ve nesnelîği açık olarak ifade edilmiş bir ideoloji kavramı, yaygın bir şekilde kullanılmamıştır. Bu dönemde bile, ideolojinin siyasal önemi ve sosyal rolü üzerindeki fikir ayrılıkları sürüp gitmiştir. İdeolojiyle ilişkilendirilen anlamlar arasında, en göze çarpanları aşağıdakilerdir:

- ▶ Siyasî bir inanç sistemi.
- ▶ Eylem yönelimli siyasî fikirler kümesi.
- ▶ Yönetici sınıfın fikirleri.
- ▶ Belli bir sosyal sınıf veya sosyal grubun dünya görüşü.
- ▶ Sınıfsal veya sosyal çıkarları dışı vuran siyasî fikirler.
- ▶ Sömürülenler veya baskı altındakiler arasında yanlış bilinci yayan fikirler.
- ▶ Bireyi sosyal bir bağlamda konumlandırın ve müşterek aidiyet hissi yaratan fikirler.
- ▶ Bir siyasî sistemi veya rejimi meşrulaştırmak üzere, resmî olarak ayrıcalık verilmiş fikirler kümesi.
- ▶ Hakikat tekeli iddiasındaki her şeyi kapsayan siyasî öğreti.
- ▶ Soyut ve oldukça sistematik nitelikteki siyasî idealler kümesi

İdeoloji teriminin kökenleri asla açık seçik ortaya konmamıştır. İdeoloji kelimesi, Fransız Devrimi döneminde Antonie Destutt de Tracy (1754-1836) tarafından türetilmiş ve alenen ilk kez, 1796 yılında kullanılmıştır. De Tracy'ye göre ideoloji, yeni bir "fikirler bilimi", harfi harfine ideoloji anlamına geliyordu. De Tracy, tipik rasyonalist Aydınlanma coşkusuyla, fikirlerin kökenlerinin nesnel olarak ortaya çıkarılabileceğinin mümkün olduğuna inanıyordu. Ayrıca, bu yeni bilimin, aynen biyoloji ve zooloji gibi yerleşik bilimlerin edindiği gibi bir konum elde edeceğini ilân etti. Daha da cüretkâr olanı, tüm araştırma-soruşturma faaliyetleri fikirlere dayandığından, de Tracy, ideolojinin nihâi olarak bilimlerin kraliçesi olarak kabul edileceğini öne sürdü. Ancak bu yüksek beklentilere rağmen, terimin ilk kullanımının sonrakiler üzerindeki etkisi oldukça azdır.

İdeolojinin siyasette anahtar bir kavram olma macerası, Karl Marx'ın (bkz. s. 135) yazılarındaki kullanımı ile başlamıştır. Marx'ın bu kavramı kullanmasının yanında, daha sonraki Marksist düşünür kuşaklarının terime gösterdiği ilgi, ideolojinin modern siyasal ve sosyal düşüncede edindiği şöhretin açık bir göstergesidir. Ancak Marx'ın bu kavrama yüklediği anlam, ana akım siyasi çözümlene yaklaşımlarında yer alan anlamdan oldukça farklıdır. Marx bu terimi, ömür boyu ortaklaşa çalışmalar yaptığı Friedrich Engels (1820-1895) ile beraber yazdığı *Die Deutsche Ideologie* (*Alman İdeolojisi* [1846] 1970) adlı erken dönem çalışmasının başlığında kullanmıştır. Bu aynı zamanda Marx'ın ideoloji görüşünün en açık betimlemesidir:

Her dönemde yönetici sınıfın fikirleri, hâkim fikirlerdir. Yani, toplumun maddî gücüne hükmeden sınıf, aynı zamanda hâkim entelektüel güçtür. Maddî üretim araçlarını elinde tutan sınıf, aynı zamanda zihinsel üretim araçları üzerinde de denetimi elinde tutar. Böylece, genel olarak ifade etmek gerekirse, zihinsel üretim araçlarından yoksun olanların fikirleri, bu araçlara sahip olanlarınkine tâbidir. (Marx ve Engels, 1970, s. 64)

Marx'ın ideoloji kavramı çok sayıda can alıcı özelliği bünyesinde barındırır. İlk olarak, ideoloji yanıltma ve gizemleştirme ile ilgilidir; ideoloji, daha sonraları Engels'in "yanlış bilinç" olarak adlandırdığı, yanlış bir dünya görüşünü işler. Marx, ideoloji kavramını, sistematik gizemleştirme sürecinin maskesini düşürmek amacıyla, eleştirel bir kavram olarak kullanmıştır. Marx kendi fikirlerini, tarih ve toplumun ürünlerini gün ışığına çıkarmak üzere titizlikle tasarlanmış oldukları gerekçesiyle, bilimsel diye sınıflandırır. Sonuçta, ideoloji ile bilim, yanlışlık ile hakikat arasındaki karşıtlık, Marx'ın ideoloji terimini kullanmasında hayati önem taşır. İkinci olarak, ideoloji, sınıf sistemi ile ilişkilendirilir. Marx, ideolojide içkin olan çarpıklığın, bu kavramın topluma, yönetici sınıfın çıkarları ve bakış açısını yansıtmaya geçeceğinden doğduğuna inanır. Yönetici sınıf her zaman kendisini baskıcı olarak görme konusunda isteksizdir ve baskı altında tuttuklarını tahakkümlerine razı etme endişesini taşır. Yani sınıf sistemi, baş aşağı, tepetaklak bir biçimde varolur. Marx, bu ifadeyi *camera obscura*, yani insan gözü ya da fotoğraf makinesinin lensleri tarafından oluşturulan ters resim fikriyle dile getirir. Bundan dolayı, hakları, ancak mülk sahibi ve imtiyazlılar tarafından kullanılacak evrensel haklar olarak tanımlayan liberalizm, klasik bir ideoloji örneğidir.

Üçüncüsü de, ideoloji, bir iktidar tezahürüdür. Kapitalizmin, genelde de tüm sınıflı toplumların dayandığı çelişkileri örtmekle ideoloji, sömürülen proleterden sömürüldüğü gerçeğini gizlemeye, böylece de, eşitsiz sınıf iktidarı sisteminin onaylanmasına hizmet eder. İdeoloji, tam anlamıyla çağın "hâkim" düşüncelerini oluşturur. Sonuçta Marx, ideolojiyi geçici bir şey olarak görür. İdeolojinin sürekliliği, ancak onu doğuran sınıf sistemi ayakta kaldığı sürece söz konusudur. Marx'ın anlayışındaki kapitalizmin "mezar kazıcıları" olan proleter sınıfının kaderi, başka bir sınıflı toplum biçimi oluşturmak değil, daha ziyade, serveti müşterek mülkiyete açarak, tüm sınıf eşitsizliklerini ortadan kaldırmaktır. Böylece, proleterlerin çıkarları ile bir bütün olarak toplumun çıkarları çakışacaktır. Kısaca proleter sınıfının ideolojiye ihtiyaçları yoktur. Çünkü bu sınıf, yanılımalara muhtaç olmayan yegâne sınıftır.

İlle de bir fark aranacaksa, sonraki Marksist kuşaklar ideolojiyle Marx'tan çok daha fazla ilgilmişlerdir. Bu aslında, Marx'ın kapitalizm için korkunç bir son şeklindeki kendinden emin öngörüsünün aşırı derecede iyimser bir öngörü olduğunun göstergesidir. Bu durum aynı zamanda, sonraki kuşak Marksistleri, kapitalist üretim tarzının beklenmedik bir şekilde zorlukların üstesinden gelme gücünü açıklamadaki etkenlerden biri olarak, ideoloji üzerinde odaklanmaya sevk etti. Ancak kavramın anlamında önemli değişiklikler de oldu. Bunlardan en önemlisi, artık tüm sınıfların bir ideolojisinin olması gerektiğinin söz konusu edilmeye başlanmasıdır. *Что делать?* (*Shto delat'?*; *Ne Yapmalı?*, [1902] 1988) adlı eserinde Lenin (bkz. s. 140), proleter sınıfın fikirlerini, Marx için saçmalık ifade edecek bir şekilde, “sosyalist ideoloji” veya “Marksist ideoloji” olarak betimledi. Lenin ve 20. Yüzyıl Marksistlerinin çoğuna göre ideoloji, belli bir sosyal sınıfın kendine özgü fikirleri, sınıfsal konumunu dikkate almadan, bu sınıfın çıkarlarını artıran fikirleri demektir. Ancak tüm sınıflar gibi, proleter sınıfının da burjuva sınıfının da bir ideolojisi vardır ve ideoloji terimi tüm olumsuz ve aşağılayıcı çağrışımlarından arındırıldı. İdeoloji artık ne zorunlu olarak yanlışlık veya gizemleştirmeyi ima etmekte ne de bilimin karşıtı olarak durmaktaydı; dahası, “bilimsel sosyalizm” (Marksizm) bir proleter ideolojisi biçimi olarak kabul gördü. Lenin'in ideoloji kavramı aslında yansız olsa da, Lenin, pekâla, kapitalist sistemin ayakta tutulmasında ideolojinin oynadığı önemli rolün farkındaydı. Lenin'in iddiasına göre, “burjuva ideolojisi” tarafından köleleştirilmiş proleter sınıf, kendi başına asla kendi bilincine ulaşamayacaktır. Bu yüzden Lenin, kendilerine ait devrimci potansiyelleri gerçekleştirme yolunda işçi kitlelerine rehberlik edecek “öncü (*vanguard*)” bir partiye olan ihtiyacı işaret etti.

Marksist ideoloji teorisinin gelişimini en ileriye götüren kişi, belki de, Antonio Gramsci'dir. Gramsci'ye göre, kapitalist sınıf sistemini ayakta tutan şey, sadece bu sınıfın eşitsiz siyasî ve iktisadî iktidarı değil, kendisinin kavramlaştırmasıyla burjuva fikir ve ideolojilerinin “hegemonya”sidir. Hegemonya, önderlik ya da hâkimiyet demektir. İdeolojik hegemonyanın anlamı ise burjuva fikirlerinin karşıt görüşlerin yerini alıp, çağın sağduyusu olması demektir. Gramsci, ideolojinin sanatta, edebiyatta, eğitim sisteminde, kitle iletişiminde, günlük dilde ve popüler kültürde, kısaca tüm toplumsal düzeylerde ne derece gömülü olduğuna dikkat çekti. Gramsci, ısrarlı bir biçimde burjuva hegemonyasına ancak siyasî ve entelektüel düzeyde meydan okunabileceğini belirtti. Bu da sosyalist ilke, değer ve teorilere dayalı, karşıt bir “proleter hegemonyası”nın oluşturulması demektir.

Kapitalizmin meşruluk üretme marifetiyle istikrarı başarılabilirliği, Frankfurt Okulu'nun da özel ilgi alanıydı. Bu okul daha çok, Nazilerden kaçıp ABD'ye yerleşen neo-Marksist Almanlardan oluşuyordu. Bu okulun en ünlü üyesi Herbert Marcuse (bkz. s. 143) *One Dimensional Man* (*Tek Boyutlu İnsan*, 1964) adlı eserinde, ileri sanayi toplumunun, düşüncüyü yönlendirmek ve karşıt görüşleri kendilerini ifade etmekten yoksun bırakmak üzere, kendi ideoloji kapasitesinde “totaliter” bir nitelik geliştirdiğini öne sürmüştür.

Modern toplumlar, sahte ihtiyaçlar üretmekle beraber, insanları gözü doymaz tüketicilere dönüştürmenin yanında, yaygın/kapsamlı ve aptallaştırıcı refahın yayılmasıyla, eleştiriyi felce uğratmayı başarmıştır. Marcuse'ye göre, liberal kapitalizmin tartışmasız hoşgörüsü bile baskıcı bir

Antonio Gramsci (1891-1937)

İtalyan Marksist ve sosyal teorisyen. Bir memurun oğlu olan Gramsci, 1913'te Sosyalist Parti'ye katılmış ve 1921'de yeni kurulmuş İtalyan Komünist Partisi'nin genel sekreteri olmuştur. 1924 yılında İtalyan Parlamentosu'na seçilmiş ama 1926'da Mussolini tarafından hapse atılmış ve ölene kadar hapiste kalmıştır.

Gramsci, 1929 ile 1935 yılları arasında yazdığı *Quaderni del Carcere* (Hapishane Defterleri, 1971) adlı eserinde, ortodoks Marksizmde yoğun olarak yer alan iktisadî ya da maddî etkenlere yönelik vurguyu düzeltmeye çalışmıştır. Hegemonya teorisi aracılığıyla, siyasî ve entelektüel mücadelenin önemini vurgulayarak, her türden "bilimsel" determinizmi reddetmiştir. Gramsci tüm hayatı boyunca bir Leninist ve devrimci olarak kalmıştır. Devrimci sadakât ve "iradenin iyimserliği" vurgusu onu Yeni Sol'a sevdirmiştir.

amaca hizmet etmektedir. Çünkü, liberalizm özgür tartışma ve iddiada bulunma izlenimi vermekte, böylece de aşılama ve ideolojik denetimin vardığı düzeyi gözlemlemektedir.

Marksizm dışında bir ideoloji kavramı inşa etmeye yönelik ilk teşebbüslerden biri, Alman sosyolog Karl Mannheim'a (1893-1947) aittir. Marx gibi Mannheim da, fikirlerin sosyal koşullarca şekillendiğini kabul etmiştir ama Marx'ın aksine, ideolojiyi olumsuz imalarından kurtarmaya gayret göstermiştir. *Ideology and Utopia* (İdeoloji ve Ütopya, [1929] 1960) adlı eserinde Mannheim, ideolojileri, belli bir sosyal düzeni savunmaya hizmet eden düşünce sistemleri ve bu düzendeki baskın ya da yönetici grubun çıkarlarının kabaca ifadesi olarak tanımlamıştır. Öte yandan ütopyalar ise geleceğin idealleştirilmiş temsilidir; yani, her zaman baskı altındaki grupların çıkarına hizmet eden radikal bir sosyal değişme ihtiyacını ima ederler. Mannheim ayrıca, "özel" ve "bütüncül" (total) ideoloji kavramlaştırmaları ayırımını da yapmıştır. "Özel" ideolojiler, belli başlı birey, grup veya partilerin fikir ve inançlarıdır. "Bütüncül" ideolojiler ise bir sosyal sınıfın ya da toplumun, hatta bir tarihsel dönemin bütün *Weltanschauung*'unu (dünya görüşünü) kapsar. Bu anlamda, Marksizm, liberal kapitalizm ve İslamcı köktencilik "bütüncül" ideolojiler olarak görülebilir. Mannheim, ütopyalar da dâhil olmak üzere tüm ideolojik sistemlerin çarpıtıldığını savunmaktadır. Çünkü, her ideolojik sistem sosyal gerçekliğe ilişkin kısmî, zorunlu olarak da bencil çıkara dayalı bir bakış açısını yansıtır. Ancak Mannheim, nesnel hakikati ortaya çıkarma teşebbüsünden de vazgeçilmesini gerektiğini belirtir. Ona göre, nesnellik tamamen "sosyal açıdan müstakil entelijensiya"nın koruluğudur. Bu entelijensiya, kendilerine ait iktisadî çıkar kaygısı taşımadığından, soğukkanlı ve disiplinli bir şekilde araştırma faaliyeti ile meşgul olabilecek aydınlardan oluşan yegâne sınıftır.

İdeoloji kavramının bundan sonraki macerası, büyük ölçüde savaşlar (Birinci ve İkinci Dünya Savaşı) arası dönemdeki totaliter diktatörlüklerin ortaya çıkışı ve 1950-1960'lardaki Soğuk Savaş'ın artan ideolojik gerilimleriyle yönlendirilmiştir. Özellikle liberal teorisyenler, Faşist İtalya, Nazi Almanyası ve Stalinist Rusya'da ortaya çıkan rejimleri, tarihsel olarak yeni ve özgün baskıcı yönetim sistemleri olarak betimlemekle beraber, tartışma ve eleştiri bastırıp, kesin itaat beslenmesinde

Pragmatizm genel olarak, teorik inançlardan ziyade uygulamadaki koşullara yönelik olan bir ilgiyi ifade eder. Yani ideal dünyada başarılması gerekene karşı, gerçek dünyada neyin başarılabilceğinin ifadesidir. Felsefi bir öğreti olarak (çoğunlukla William James [1842-1910] ve John Dewey [1859-1952] gibi filozoflarla ilişkilendirilir) pragmatizme göre, inançların anlamı ve haklaştırılması, uygulamadaki sonuçlara göre değerlendirilmelidir. Tanımı gereği, pragmatik bir siyaset tarzı ideolojik değildi ama ilkesiz fırsatçılıkla eş anlamlı tutulamaz. Pragmatizm, bilinmeyene doğru bir düşünüş olduğu gerekçesiyle devrimlere ve kapsamlı reformlara ihtiyatla yaklaşılması gerektiğini savunur ve daha çok sürekli ayarlamalar, belki de evrimsel bir değişimi öngörür.

“resmî” ideolojilerin oynadıkları role ışık tutmuşlardır. Karl Popper (1902-1994), Hannah Arendt (1906-1975), J. L. Talmon, Bernard Crick ve On Birinci Bölüm’de incelenen “ideolojinin sonu” teorisyenleri kadar birbirinden farklı birçok düşünür, faşizm ve komünizmi ideolojinin en belirgin örnekleri olarak görmüşler ve ideoloji terimini oldukça kısıtlayıcı bir tarzda kullanmışlardır. Bu kullanıma göre ideolojiler, “kapalı” düşünce sistemleridir ve hakikat tekeli iddiasıyla, karşıt görüş ve inançlara hoşgörüyü reddeder. Sonuçta ideolojiler, “seküler dinlerdir”; bütüncülleşiren bir niteliği vardır ve itaat ile boyun eğdirmeyi teminat altına alan sosyal denetim araçları olarak hizmet görürler. Ancak bu standarda göre, her siyasal amentü ideoloji değildir. Örneğin liberalizm; özgürlük, hoşgörü ve farklılığa yaptığı vurgulardan dolayı, “açık” düşünce sisteminin en güzel örneğidir (Popper, 1945).

Kendine özgü, muhafazakâr bir ideoloji kavramı da tanımlanabilir. Bu ideoloji anlayışı, uzun süre geçerliliğini korumuş olan soyut ilkeler ve felsefeye yönelik muhafazakâr güvensizliğe dayanır. Bu güvensizlik de rasyonalizm (bkz. s. 48) ve ilerlemeye yönelik şüpheli tutumlardan doğmuştur. Dünya son derece karmaşık görülür ve bu karmaşık dünyayı kavramak, insanın zihinsel kapasitesinin çok ötesinde bir yerlerde. Bu görüşün en önde gelen taraftarı, İngiliz siyaset filozofu Michael Oakeshott’tur (1901-1990). Oakeshott, *Rationalism in Politics (Siyasette Rasyonalizm, 1962)* adlı eserinde, “insanların siyasal faaliyetleri, sınırsız ve dipsiz bir denizdeki seyahattir” iddiasını ortaya koyar. Bu açıdan ideolojiler, zorunlu olarak sosyal gerçekliği çarpıtan veya basitleştiren düşünce sistemleri, fikir kümeleri olarak görülür. Çünkü ideolojiler, açıkça anlaşılabilir olanın ne olduğunu açıklama iddiasındadırlar. Sonuçta ideoloji, gerçek dünyanın karmaşıklıklarından ayrı olan dogmatizm ve sabit veya doktrin niteliğindeki inançlara eşitlenir. Tüm bunlardan dolayı muhafazakârlar, önceden oluşturulmuş teoriler ya da soyut ilkeler kümesine göre dünyayı yeniden şekillendirme teşebbüslerine dayanan “ideolojik” siyaset tarzını reddederler. Muhafazakârlar, Yeni Sağ’ın aşırı derecede ideolojik siyasetine bulaşmadan önce, Oakeshott’un “geleneksel duruş” olarak ifade ettiği şeyi tercih etmişlerdi. Bu duruş, pragmatizm (durumsallık) adına ideolojiyi reddeder ve insan davranışı için en emin rehberler olarak tecrübe ve tarihe bel bağlar.

Ancak 1960’lardan beri ideoloji terimi, geleneksel sosyal ve siyasî çözümlerinin ihtiyaçları paralelinde çok daha revaçtadır. Bu yeni yaklaşım ideolojiyi, nesnel ve tarafsız bir kavram olarak tes-

pit etmiş ve bir zamanlar ilişkilendirildiği siyasî yüklerinden arındırmıştır. Örneğin Martin Seliger (1976) ideolojiyi, “amaçları verili bir sosyal düzeni muhafaza etmek, düzeltmek, yok etmek veya yeniden inşa etmek gibi bir derdi olup olmadığına bakmaksızın, örgütlü sosyal eylemin araçları ile amaçlarını varsaymak, açıklamak ve haklılaştırmak için başvurulan fikirler kümesi” olarak tanımlar. Bundan dolayı ideoloji, eylem yönelimli düşünce sistemidir. Böyle tanımlandığında ideolojiler, ne iyi ne kötü, ne doğru ne yanlış, ne açık ne kapalı, ne özgürleştirici ne de baskıcıdır –ideolojiler bunların hepsi olabilirler.

Bu sosyal-bilimsel ideoloji kavramının değeri, tüm “izmler”e, liberalizmden Marksizme, muhafazakârlıktan (*conservatism*) faşizme vs., uygulanabilmesi anlamındaki kapsayıcı olma niteliğinden doğar. Olumsuz ideoloji kavramının sakıncası, yüksek derecede kısıtlayıcı olmasındandır. Marx (bkz. s. 135), liberal ve muhafazakâr fikirleri ideolojik, kendisinininkini ise bilimsel görmüştür; liberaller, komünizm ve faşizmi ideoloji olarak sınıflandırırken, liberalizmin de bir ideoloji olduğunu kabul etmeyi reddederler; geleneksel muhafazakârlar liberalizmi, Marksizmi ve faşizmi ideolojik oldukları gerekçesiyle mahkûm ederler ama muhafazakârlığı salt bir “mizaç” olarak resmederler. Ancak her tarafsız ideoloji kavramı, bünyesinde birtakım tehlikeleri barındırır. İdeoloji terimi, özellikle siyasal yükü üzerinden atılınca, eleştirel yanını kaybedecek derecede genelleştirilmiş ve zararsız hâle gelebilir. Eğer ideoloji, “inanç sistemi”, “dünya görüşü”, “öğreti” veya “siyaset felsefesi” gibi terimlerle yer değiştirip, bu terimlerle aynı anlamlara gelebiliyorsa, o zaman bu terimin ayrı ve kendine özgü bir anlamı varmış gibi davranmayı sürdürmenin anlamı var mıdır? Bu açıdan özellikle iki soru oldukça önemlidir: İdeoloji ile hakikat arasındaki ilişki nedir? Ve hangi anlamda ideoloji, bir iktidar biçimi olarak görülebilir?

İdeoloji, Hakikat ve İktidar

Kısa ya da tek cümlelik ideoloji tanımlarının, cevapladığından çok daha fazla soruyu ortaya koyma ihtimali yüksektir. Ancak tanım, gerekli ve zorunlu olan bir başlangıç noktası sağlar. Bu kitapta ideoloji, aşağıda ifade edildiği gibi anlaşılmaktadır:

İdeoloji, mevcut iktidar sistemini muhafazaya, biraz değiştirmeye veya ortadan kaldırmaya yönelmiş örgütlü siyasal eylem için zemin oluşturan, az çok tutarlı fikir kümeleridir. Bundan dolayı tüm ideolojiler, (a) genellikle “dünya görüşü” biçiminde mevcut düzene ait bir açıklama sunarlar, (b) arzulanan geleceğe ilişkin bir model, bir “iyi toplum” görüşü geliştirirler ve (c) siyasal gelişmenin nasıl yapılacağı ve nasıl yapılması gerektiğini, (a)’dan (b)’ye geçişin nasıl olacağını açıklarlar.

Bu tanım ne orijinal ne de yeni bir şeydir; terimin sosyal-bilimsel kullanım biçimiyle tamamen uyum hâindedir. Ancak bu tanım, ideoloji olgusunun önemli ve ayırt edici niteliklerine dikkat çeken bir tanım değildir. Bu tanım özellikle, betimleyici ve normatif düşünce ile siyasal teori

ve siyasal uygulama arasındaki geleneksel sınırlara yakın durduğu gerçeğinden doğan ideolojinin karmaşıklığına vurgu yapar. Kısaca ideoloji, düşünce ile eylem ve de anlama ile edim arasında ortaya çıkan iki tür sentezi gündeme getirir.

Birinci sentezle ilgili olarak, anlama ile edimin kaynaşmasıyla ideoloji, “olan” ile “olması gereken” arasındaki ayrımı bulanıklaştırır. Aslında ideolojiler, bireyler ve gruplara toplumlarının nasıl işlediğini gösteren entelektüel bir harita, dahası, genel bir dünya görüşü temin etmeleri anlamında betimleyici niteliktedirler. Bu durum, örneğin, ideolojinin önemli sayılabilecek bütünleştirici kapasitesini, kişileri belli bir sosyal çevrede “konumlandırma” yeteneğinin açıklanmasına yardımcı olur. Ancak bu türden betimleyici bir anlayış, mevcut sosyal düzenlemelerin yerindeliği ve alternatif toplumun doğasına ilişkin normatif veya buyrukçu inançlar kümesinin derinliklerinde saklıdır. Bundan dolayı ideoloji, güçlü bir duygusal karaktere sahiptir: İdeoloji, umutların ve korkuların, sevgilerin ve nefretlerin ifade aracı olduğu gibi, aynı zamanda da inanç ve anlayışların açıkça telâfuz edilmesinin de aracıdır.

Yukarıdaki (a) ve (b) bağlantılı olduğundan, ideolojilerdeki “olgular”, kaçınılmaz olarak “değerler” ile birleşme ve karışma eğilimi taşırlar. Bu durumun sonuçlarından biri, ideoloji ve bilim arasında net bir ayrımın yapılamamasıdır. Bu çerçevede ideolojileri, Thomas Kuhn’un *The Structure of Scientific Revolutions (Bilimsel Devrimlerin Yapısı, 1962)* adlı eserinde kullandığı paradigmlar gibi görmemiz, bize yardımcı olabilir. Böyle bir durumda ideoloji, zihinsel araştırma sürecini yapılandırmaya yardımcı olan teoriler, öğretiler ve ilkeler kümesi olarak görülebilir. Aslında ideoloji, içinde siyasî bilgi arayışının yer aldığı bir çerçeve, bir siyasî söylem dili oluşturur. Örneğin, akademik siyaset biliminin önemli bir bölümü ve daha açık olarak da ana akım iktisat liberal mirasın içinde yer alan bireyci ve rasyonalist varsayımları kullanır. İdeoloji nosyonu, entelektüel bir çerçeve veya siyasal bir dil olarak da önemlidir. Çünkü ideoloji; ideolojinin insan anlayışını yapılandırdığı derinliğe de ışık tutar. Birinin inançlarını (çoğunlukla, tam anlamıyla bu günahı işledikleri için diğer insanları suçlarken) ideolojik oldukları gerekçesiyle reddetme eğilimi, dünyayı anlaşılabilir kılan kavramları temin ederken ideolojimizin fiilen görünür olmaması gerçeğiyle açıklanabilir. Dünyaya, gördüğümüz şeyi şekillendiren ve dolayısıyla da anlam yükleyen teori perdeleri, ön kabuller ve varsayımların ardından baktığımız gerçeğini kabul etmeyiz.

İkinci sentez, düşünce ile eylemin kaynaşması, yukarıda (b) ile (c) arasındaki bağlantı, hiç de daha az önemli değildir. İşte bu, Seliger’in (1976), ideolojinin “temel” ve “işleyiş” düzeyleri olarak adlandırdığı şeylere gönderme yaparken dikkat çektiği şeydir. Temel düzeyde ideolojiler, soyut fikirler ve teorilerle uğraştığından ve taraftarları bazen soğukkanlı bir arayışta olduğundan siyaset felsefelerine benzerler. “İdeolog” terimi çoğunlukla, belli başlı ideolojilerin katıksız ya da bilinçli destekçisi olarak kullanılsa da, John Locke (bkz. s. 54), John Stuart Mill (bkz. s. 46) ve Friedrich Hayek (bkz. s. 105) gibi saygın siyasal filozofların her biri ideolojik gelenekler içinde faaliyet yapmış ve ideolojik geleneklere katkıda bulunmuşlardır. Ancak işleyiş düzeyinde ideolojiler, halkın seferberliği ve iktidar mücadelesiyle bağlantılı olan geniş siyasal hareket biçimini alırlar. Bu kılıktaki ideoloji, sloganlar, siyasal retorik, parti manifestoları ve hükümet siyasalarında dış

vurulur. Doğrusunu söylemek gerekirse, ideolojiler hem fikir yönelimli hem de eylem yönelimli olmak zorundadırlar ama belli başlı ideolojilerin bir düzeyde, diğer düzeyden daha güçlü olduğu da su götürmez bir gerçektir. Örneğin faşizm her zaman, işleyişle ilgili hedefleri vurgulamıştır; bir eylem siyasetidir. Öte yandan anarşizm ise özellikle 20. Yüzyıl'ın ortalarından beri, temel ya da felsefi düzeyde varlığını devam ettirmektedir.

Tüm bunlara rağmen, ideolojiler her zaman siyaset felsefelerinin sahip olduğu şekil ve içsel tutarlılıktan yoksundurlar; ideolojiler ancak, *çok* ya da *çok fazla* tutarlıdırlar. Bu bâriz şekilsizlik kısmen, ideolojilerin sınıksız mühürlenmiş düşünce sistemleri olmamalarından kaynaklanır. İdeolojiler, tipik olarak, daha ziyade, başka ideolojiler ile çakışan ve birbirlerine dönüşebilen, akışkan nitelikteki fikir kümeleridir. Bu durum sadece ideolojinin gelişmesini beslemekle kalmaz, liberal muhafazakârlık, sosyalist feminizm ve muhafazakâr milliyetçilik gibi melez ideolojik biçimlerin de ortaya çıkmasına yol açar. Ayrıca, her ideoloji, belli ölçüde farklı, hatta çatışan gelenekler ve bakış açılarını da bünyesinde taşır. Aynı ideolojinin destekçileri arasındaki tartışmaların daha ateşli olması ve karşıt ideolojilerin destekçileri ile aralarındaki iddialaşmalardan daha sert geçmesi, hiç de olağanüstü bir durum değildir. Çünkü burada söz konusu olan, ideolojinin gerçek doğasıdır –“gerçek” sosyalizm, “gerçek” liberalizm veya “gerçek” anarşizm nedir? İdeolojik geleneklerin hem kendi içlerinde hem de aralarında yer alan böylesi çatışmalar, genellikle aynı siyasal terimler topluluğu kullanılarak sürdürüldüğünden daha da karmaşıklılaşır. Tartışmadaki her iki taraf da kendi yükledikleri anlamlar çerçevesinde “özgürlük”, “demokrasi”, “adâlet” ve “eşitlik” gibi terimlere başvurur. Bu, W. B. Gallie'nin (1955-1956), “aslında tartışmalı kavramlar” diye ifade ettiği soruna ışık tutar. Bunlar, üzerinde hemfikir olunmuş tanımlarına asla ulaşılammış, derin tartışmalar barındıran kavramlardır. Bu anlamda ideoloji kavramı da, “bakış açıları” kutucuklarında ele alınan diğer terimler gibi “aslında tartışmalı” bir kavramdır.

Tüm bunlarla birlikte, ideolojilerin tutarsızlığı ya da şekilsizliğinin de bir sınırı olması gerekir. Önceleri alay konusu olan bir teoriyi benimsemek veya üzerine titrenen bir ilkedden vazgeçmek şeklinde ortaya çıktığı gibi, bir ideolojinin kimliğini yitirdiği, belki de rakip bir ideoloji tarafından soğurulduğu bir nokta olmalıdır. Liberalizm, özgürlük iddiasını terk ettiğinde hâlâ liberalizm olarak kalabilir mi? Şiddet ve savaşa iştah kabartan bir sosyalizm, hâlâ bir sosyalizm midir? Bu meseleyi ele almanın yollarından biri, Michael Freeden'in (1996) yaklaşımına uygun olarak, aynen yatak odası, mutfak ve salonu ayırmamıza yardımcı olacak mobilyanın ayarlanması gibi, anahtar kavramlar açısından ideolojinin şekline ve yapısına, yani morfolojisine dikkat çekmektir. Bundan dolayı, öze ait, birbirine çok yakın veya kısmen ilgili birtakım kavramlar kümesini barındırmak, tüm ideolojilerin tipik özelliğidir. Şu ya da bu ideolojiye ait olarak görülmesi için herhangi bir teori veya öğreti için bu kavramların tümünün mevcut olması da gerekmez. Örneğin, eviye veya fırın mutfakta yok diye evin bu bölümünün mutfak olmadığını kimse söyleyemez. Benzer şekilde bulaşık makinesi, mikrodalga fırın gibi yeni buluşlar zaman içinde mutfaka girse de mutfak hâlâ mutfaktır. Aynı şekilde bireycilik (bkz. s. 45), rasyonalite ve özgürlük liberalizmin temeline ilişkin kavramlar olarak tanımlanabilir. Bu kavramlardan herhangi birinin yokluğu, bir öğretinin varlığını

Liberalerler, özellikle Soğuk Savaş dönemi boyunca ideolojiyi, sahte bir bilimsellik iddiasıyla, resmî olarak ayrıcalık tanınan, hakikat tekeli iddiasındaki inanç sistemi olarak görmüşlerdir. Bundan dolayı ideoloji, özü gereği baskıcı, hatta totaliter niteliktedir ve en güzel örnekleri komünizm ve faşizmdir.

Muhafazakârlar, geleneksel olarak ideolojiyi, rasyonalist kibrin tezahürü olarak görürler. İdeolojiler, tehlikeli ya da güvenilmez, girift düşünce sistemleridir. Çünkü gerçeklikten soyutlanmakla ideolojiler, baskıya veya gerçekleşmeyecek birtakım hayâllere yol açacak ilkeler ve hedefler koyarlar. Bu çerçevede sosyalizm ve liberalizm açıkça ideolojiktir.

Sosyalistler, Marx'ı takip ederek, ideolojinin; sınıflı toplumun çelişkilerini örten, böylece ezilen sınıflar arasındaki siyasal edilgenliği ve yanlış bilinci besleyen bilgi bütünleri olduğunu iddia ederler. Liberalizm, klasik yönetici sınıfın ideolojisidir. Marksistler daha sonra tarafsız bir ideoloji kavramı benimsemişlerdir. Buna göre ideoloji, çalışan sınıfın de dâhil olmak üzere herhangi bir sosyal sınıfın ayırt edici fikirleridir.

Faşistler, çoğunlukla, ideolojiye karşı dışlayıcı bir tutum sergilerler. Onlara göre ideoloji, tutku ve iradeden ziyade salt akla dayalı, kuru ve entelektüel siyasal anlayış biçimidir. Naziler fikirlerini, sistematik bir felsefe olarak değil de Weltanschauung, "dünya görüşü" olarak tasvir ederler.

Ekolojistler, tüm geleneksel siyasî öğretileri, endüstriyel anlayışa ait üst-ideolojinin parçaları olarak görme eğilimindedirler. İdeoloji, kibirli hümanizm ve büyüme yönelimli iktisatla girdiği ilişkide lekelenmiştir. Bunun en açık örneği de liberalizm ve sosyalizmdir.

Dini Fundamentalistler, temel dinî metinleri, Tanrı'nın vahyedilmiş kelâmı olarak ifade etmek suretiyle, kapsamlı sosyal yeniden yapılanma programı temin ettikleri iddiasıyla bir ideoloji olarak ele alırlar. Bu çerçevede seküler ideolojiler reddedilir. Çünkü onlar, dinî ilkelere dayanmadıklarından ahlâkî özden yoksundurlar.

tehlikeye atmaz. Ancak bu kavramlardan ikisinin yokluğu, yeni bir ideolojik oluşumun ortaya çıkması anlamına gelir.

İdeoloji ile hakikat ilişkisi açısından bunun anlamı nedir? Daha önce gördüğümüz gibi Marx'a göre ideoloji, hakikatin amansız düşmanıdır. Yanlıklık, ideolojide içkindir. Çünkü yönetici sınıfın ürünü olarak ideolojinin amacı, baskı ve sömürüyü gizlemektir. Ancak Mannheim'in de tespit ettiği gibi, proleterin yanılısına ya da ideolojiye ihtiyacı olmadığına inanmak, Marx'ı takip etmek, inancı çerçevesinde hemfikir olmak, çalışan kitleleri insanlığın kurtarıcısı olarak görmek şeklindeki aşırı derecede romantik bir görüşü kabul etmektir. Bu eleştiriye rağmen, Mannheim'in, müstakil entelektüellere olan inanç biçiminde ortaya çıkan çözümü de bizi fazla tatmin etmez. Herkesin görüşü, bilinçli veya bilinçsiz bir tarzda geniş kültürel ve sosyal etkenler tarafından şekillendirilir. Ayrıca, eğitim, bir yandan insanlara görüşlerini daha bir heyecanla ve ikna edici şekilde savunmalarını mümkün kılarken eğilimin, bu görüşleri daha az öznel veya daha yansız kıldığına ilişkin elimizde pek kanıt yoktur.

Bu da demektir ki, ideolojilerin değerlendirilebileceği herhangi bir nesnel hakikat ölçütü eli-

mizde yoktur. Aslında ideolojilerin doğru veya yanlış olarak addedebileceğini öne sürmek, ideolojilerin, doğaları gereği bilimsel çözümlenmeye karşı dirençleri söz konusu olmayan değerleri, hayaller ve ulvî amaçları bünyesinde taşıdığı hayatî önemdeki gerçeği gözden kaçırmak demektir. Hiç kimse bir adâlet teorisinin bir başkasına göre daha tercih edilebilir olduğunu “kanıtlamaz.” Tıpkı tüm insanların birtakım haklara sahip olduğu, herkesin özgürlük hakkının olduğu, yine tüm insanların doğal olarak bencil olduğu veya doğal olarak sosyal yönlerinin ağır bastığını kanıtlamak üzere insan doğasına ilişkin karşıt kavramlaştırmaların cerrahî müdahale ile test edilmemesi gibi. İdeolojiler, dikkatli bir incelemeyi ve mantıksal çözümlenmeleri reddettiklerinden dolayı fazla benimsenmezler ama birey, grup ve toplumlara, içinde yaşadıkları dünyayı anlamlandırma yönünde katkıda buldukları için de daha fazla benimsenirler. Andrew Vincent’in (1995, s. 20) belirttiği gibi: “İdeolojileri, tarafsız gözlemciler olarak değil de yoldaşlar olarak ele alırız.”

Tüm bunlarla birlikte ideolojilerin, hakikati ortaya çıkarma iddiası barındırdıkları şüphesizdir. Bu anlamda ideolojiler, “hakikat rejimleri” olarak da görülebilirler. İdeolojiler; bizlere, bir siyasal söylem diliyle beraber, toplumun nasıl işlediğine ve nasıl işlemesi gerektiğine ilişkin varsayımlar sağladığı için hem düşüncemizi hem de eylemimizin niteliğini yapılandırır. “Hakikat rejimi” olarak ideoloji, her zaman iktidar ile ilişkilendirilir. Hakikat, değer ve teorilerin rekabet ettiği bir dünyada ideolojiler, belli değerleri diğerlerinden üstün tutma ve meşruluğu, belli başlı teoriler anlam kümelerine yükleme arayışındadırlar. İdeolojiler, ayrıca sosyal dünyanın zihinsel haritalarını temin ettiklerinden, bir yandan birey ve gruplar arasındaki ilişkileri oluştururken, öte yandan da daha geniş iktidar yapılarını kurarlar. Tüm bunlardan dolayı ideolojiler, mevcut iktidar yapısını hakkaniyetli, doğal, haklı gibi resmederek bir taraftan hâkim iktidar yapısını destekleyebilir ama bir taraftan da bu iktidar yapısının kötülüklerine ya da adâletsizliklerine ışık tutarak ve alternatif iktidar yapılarının câzibesine dikkat çekerek mevcut yapıyı zayıflatabilir, hatta mevcut yapıya meydan okuyabilir. Her iki durumda da ideolojiler hayatî bir rol oynarlar.

SOL, SAĞ VE MERKEZ

Siyasal fikirler ve ideolojileri kategorize etme ve birbirleriyle ilişkilendirme yönünde birçok teşebbüs vardır. Bu teşebbüslerden en bilineni ve en köklüsü, sol-sağ siyasal tayfidir (*spectrum*). Bu siyasal inançları sol ve sağ uçlar arasında yerleştiren doğrusal bir yelpazedir. “Sol kanat” veya “sağ kanat” gibi terimler yaygın biçimde bir kişinin siyasal inançlarını ya da konumunu özetlemek için kullanılır. Ayrıca, insan gruplarından müştereken “sol”, “sağ” ve “merkez” olarak söz edilir. Ayrıca, farklı fikir ve ideolojilerin bu tayftaki yerleriyle ilgili olarak insanlar çoğunlukla hemfikirdirler. İnsanların çoğu, Şekil 1.1.’deki tayfı bilirler.

Tayf oldukça tanıdık olsa da, bu tayfin tam olarak ne anlama geldiğini ve siyasal görüşleri tanımlayıp, betimlerken ne kadar yardımcı olduğunu tespit etmek oldukça güçtür. “Sol” ve “sağ” terimlerinin kökeni, 1789’da Genel Meclis’in (États Généraux) ilk toplantısında benimsenen otur-

ma düzenine, Fransız Devrimi'ne kadar gider. Üçüncü Meclis'in üyeleri olan radikaller solda otururken, kralı destekleyen aristokratlar kralın sağında oturuyorlardı. Daha sonraki Fransız Meclisleri'nde benzer bir oturma tarzı takip edilmiştir. Çok kısa bir süre sonra "sağ" terimi, gericilik veya kraliyet yanlılığı olarak, "sol" terimi de devrimci veya eşitlikçi duygudaşlığı barındıran terim olarak anlaşılmaya başlanmıştır. Ancak çağdaş siyasette sağ-sol ayrımı, aşırı derecede karmaşıklıkmaya devam etmiştir. Bu ayrım artık, devrim ile gericilik arasındaki basit bir tercihi yansıtmamaktadır. Örneğin, sağ kanat fikirler çoğunlukla gerici ve önceki dönemlerdeki daha iyi zamanlara geri dönmeyi vaaz ediyor olsa da, uçtaki sağ olan faşizm, devrimci ve İtalyan faşizmi örneğinde olduğu gibi geleceğe dönük de olmuştur. Benzer biçimde, sol kanat fikirler genellikle devrimci veya ilerlemeci olsalar da, sosyalistler ve komünistler zaman zaman değişime direnmişlerdir. Örneğin sol görüşler, refah devletini savunma arayışındadırlar ya da merkezî planlama kapsamındaki ekonominin reforma tâbi tutulması veya ortadan kaldırılmasını engelleme eğilimindedirler.

Doğrusal tayfin çoğunlukla, ekonomi siyaseti ile ilgili farklı siyasî değerleri, karşıt görüşleri yansıttığı düşünülür. Değerler açısından tayfin bazen, eşitliğe yönelik farklı tutumları yansıttığı söylenir. Sol kanatta yer alanlar kendilerini eşitliğe adanmış ve bunun başarılabilme ihtimaline ilişkin iyimserdirler. Sağ kanat ise tipik olarak, ulaşılması imkânsız olduğu için veya arzu edilecek bir şey olmadığı için eşitliği reddederler. Uç solda yer alan komünistler, devlet tarafından planlanmış bir ekonomiye inanırlar; sosyalistler ve modern liberaller karma ekonomi ve yönetimin müdahalesini savunurlar; sağ kanat muhafazakârlar ise kendilerini serbest piyasa kapitalizmine ve özel mülkiyete adanmışlar. Maalesef bu yorumların hepsi birtakım tutarsızlıklar içerir. Örneğin, tayfin sağ ucunda yer almalarına rağmen faşist rejimler, ekonomi yönetimi ve devlet denetimi uygulamalarını benimsemişlerdir. Ayrıca anarşizmin, bu tayfta alacağı yerin neresi olduğu belirsizdir. Anarşistler, eşitlik fikrini güçlü bir biçimde benimsedikleri için normalde tayfin sol ucunda yer almaları gerekir ama her türden ekonomi yönetimine ve her tür yönetim biçimine karşı olmaları nedeniyle, sağ uca yer almaları gerektiği söylenebilir.

Doğrusal tayfin zayıflığının nedeni, siyaseti tek boyuta indirgeme çabasıdır. Yalnızca bir ölçüde dayalı olarak siyasî görüşlerin sınıflandırılabileceğini öne sürer: İnsanların değişim karşısındaki tutumları, eşitlik görüşü veya iktisadî felsefeleri. Oysa siyasî ideolojiler gerçekte, ileri derecede karmaşık inanç, değer ve öğretiler toplamıdır. Bu yüzden her tayf türü, aşırı basitleştirmeye yönelik zorlamalardır. Buna rağmen, iki veya daha fazla boyut kapsayan, daha derinlikli siyasal tayflar oluşturulması yönünde birtakım çabalar vardır. Doğrusal tayf, uç noktalarda yer verdiği ideolojilerin, komünizm ve faşizmin, benzerlikler sergiledikleri gerekçesiyle bazen eleştirilir. Özellikle komünist

Şekil 1.2. At Nalı Tayf

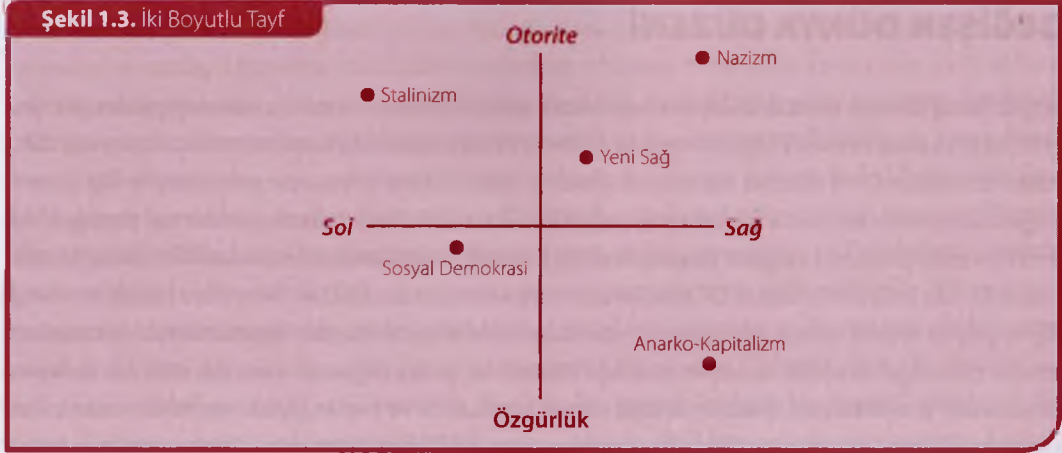

ve faşist rejimler, bazılarının “totaliter” olarak betimlediği, baskıcı ve otoriter niteliği ağır basan siyasal yönetim biçimleri oluşturmuşlardır. Sonuçta alternatif bir siyasal tayf, at nalı şeklinde olabilir. Bu tayf, sağ ve soldaki uç noktaların liberalizmin, sosyalizmin ve muhafazakârlığın “demokratik” inançlarından ayrı olarak, birbirlerine yakınlaşma eğiliminde olduklarını gösterir (Şekil 1.2.).

Bir başka tayf Hans Eysenck’in *Sense and Nonsense in Psychology (Psikolojide Anlam ve Anlamsızlık, 1964)* adlı eserinde yer almıştır. Eysenck, geleneksel sağ-sol tayfını kendi sunduğu tayfın yatay eksenini olarak almış ama buna bir de dikey eksen eklemiştir. Bu dikey eksen, bir uçta “ödünsüz, otoriter bir zihniyet”, diğer uçta da “hoşgörülü, demokratik zihniyet” olarak gösterilen siyasal tutumları ölçmektedir. Bu tayfta siyasal fikirler, hem sağ-sol ekseninde hem de “ödünsüz”, “hoşgörülü” ekseninde yerleştirilebilmektedirler. Bu durumda, örneğin, Nazizm ile Stalinizm arasındaki farklar, sağ-sol ekseninin karşı iki ucuna konarak tespit edilebilirken, benzerlikleri de, dikey eksenin “ödünsüz zihniyet” ucuna yerleştirilerek vurgulanabilmektedir (Şekil 1.3.).

Tüm bu özellikleri ile beraber her tayf, birtakım sorunlar doğurmaktadır. Çünkü her tayf, oldukça karmaşık nitelikteki siyasal fikir kümelerini basitleştirme ve genelleştirme eğilimindedir. Bu tayflar olsa olsa siyasî fikir ve inançları tanımlamanın kestirme yoludur ve her zaman ihtiyatla kullanılmalıdır. Aslında bu konuda gelişen literatür, sağ-sol ayrımını tamamen terk etmeyi savunmaktadır. Giddens’in (1994) (bkz. s. 156) belirttiği gibi; feminizm, hayvan hakları ve çevre gibi yeni siyasî meselelerin ortaya çıkması geleneksel sağ-sol fikirlerini büyük ölçüde gereksiz kılmıştır. Yeşil hareketi, “ne sağ, ne de sol ama ileri” gibi sloganları benimsemekle bu anlayışı, cesurca ifade etmektedir. Ayrıca, eski sınıfsal kutuplardan uzaklaşma, bu süreci daha da hızlandırmış ve yeni birtakım durumların ortaya çıkmasına yol açmıştır. Örneğin muhafazakârlar, radikalizm ve ideolojik siyasetten tat almaya; sosyalistler de rekabet ve piyasaya şevkle ilgi göstermeye başlamışlardır. Ancak bunun tam tersine, Norberto Bobbio’ya (1996) göre, sağ ve sol aslında eşitliğe yönelik farklı

Şekil 1.3. İki Boyutlu Tayf

tutumları yansıttığından, yeni toplumsal eşitsizlik biçimlerinin ve global eşitsizliklerin genişlemesinin yaşandığı bir dünyada bu terimler, ilgisizmiş gibi görülemez.

21. YÜZYIL'DA SİYASİ İDEOLOJİLER

20. Yüzyıl'ın sonlarından beri, yaşadığımız dünyayı yeniden şekillendiren ve tarihin "hızlandığı" izlenimini veren bir dizi siyasi, sosyal ve kültürel kargaşa söz konusudur. Geriye bakarak değerlendirildiğinde, 1789'da Bastille'in yıkılışından, 1989'da Berlin Duvarı'nın yıkılışına kadar geçen iki yüz yıl, ya da daha kısası, 1914'te Birinci Dünya Savaşı'nın patlak vermesinden 11 Eylül 2001'de New York ve Washington'a yapılan terörist saldırılara; tüm olaylar, en azından belirsizlik ve şekilsizlikle mukayese edildiğinde, çağdaş dünyanın sürekliliği ve göreceli istikrarının damgasını vurduğu görülmektedir. Marx'ın (bkz. s. 135) 1848'de yaptığı, "Katı olan her şey buharlaşıyor" yorumu, ürkütücü ama kuşku götürmez biçimde de meseleyle ilgilidir. Bazılarına göre, bu gelişmeler, "ideolojiler döneminin" kapandığını işaret etmektedir. Yani günümüzde ana ideolojilerin, bir zamanlar yorumlayıp şekillenmesinde katkıda buldukları siyasi dünyadan bağlantısının kesildiği ima edilmektedir. Bu türden iddialar, kitabımızın son bölümünde ele alınmıştır. En azından ana ideolojik gelenekler kendilerini, bir dizi yeni, çoğunlukla da bağlantılı meydan okumalara karşı ayarlamakta, hatta bazı durumlarda da bunlara göre tanımlanmaktadırlar. Bu meydan okumaların en önemlileri aşağıdaki gibidir:

- ▶ Değişen dünya düzeni
- ▶ Post-Modernlik ve "post-izm"ler
- ▶ Küreselleşme

DEĞİŞEN DÜNYA DÜZENİ

Soğuk Savaş'ın sona ermesinin bir sonucu olarak dünya düzeni, önemli ölçüde değiştirilmiştir. Soğuk Savaş'ın sona ermesi Doğu Avrupa'da 1989-1991 devrimleriyle komünizmin çökmesine; daha yakın dönemlerde de küresel terörizmin (bkz. s. 290) ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bu "uzun" Soğuk Savaş dönemi, ya da Hobsbawm'ın (1994) "kısa" 20. Yüzyıl olarak gönderme yaptığı 1914 ile 1991 arası dönemin en göze çarpan özelliği, kapitalizm ile komünizm arasındaki ideolojik mücadeledir. Bu mücadele, İkinci Dünya Savaşı sonrası dönemde, ABD ve Sovyetler Birliği'nin rakip süper güçler olarak ortaya çıkmalarıyla çok daha fazla yoğunlaşmıştır. Komünizmin çökmesinin ortaya çıkardığı ideolojik sonuçlar oldukça önemli ve geniş kapsamlı olsa da, hâlâ bir tartışma konusudur. Komünizmin çöküşüyle ilgili olarak yapılan ilk ve başlangıçtaki en etkili yorum, Batı tarzı liberal demokrasinin, özellikle de demokrasinin ABD'deki biçiminin, dünya genelinde kendi ayakları üzerinde durabilecek yegâne ideolojik model olarak kaldığıdır. "Tarihin Sonu" teziyle beslenmiş bu görüş, On Birinci Bölüm'de tartışılmaktadır. Bu türden gelişmelerin sosyalizm üzerinde önemli etkiler oluşturduğu aşikârdır. Özellikle Sovyet tarzında yer alan Marksist-Leninist kılıktaki devrimci sosyalizm, hem gelişmekte olan ülkelerde hem de komünizm sonrası ülkelerde harcanmış bir çaba olarak görülmektedir. Demokratik sosyalizm de bu süreçten etkilendi; hatta bazıları, prestijinin çok ciddi anlamda tehlikeye düştüğünü öne sürdüler. Merkezî planlamanın başarısızlığı, özellikle "tepeden-aşağıya doğru" devlet denetiminin en ılımlılarına olan inancı bile zayıflattı. Bu durum, demokratik sosyalistleri refahın oluşturulmasında yegâne güvenilir araç olarak piyasayı kabul etmeye mecbur bıraktı. Bu gelişmeler, Dördüncü Bölüm'de ayrıntılı olarak ele alınmıştır.

Ancak Soğuk Savaş'ın bitmesiyle beraber ortaya çıkan durumlar sadece sosyalist ideolojiyle sınırlı değildir. Komünizmin çökmesi, bırakın evrensel liberalizmin zaferi olmasını, bir dizi ideolojik gücün ortaya çıkmasına yol açtı. Bu ideolojilerin en önemlileri, komünizm sonrası devletlerde ortaya çıkan ve Marksizm-Leninizmin yerini alan milliyetçilik, özellikle etnik milliyetçilik ile gelişmekte olan ülkelerde etkisini artıran ve çeşitli biçimlerde ortaya çıkan dinci köktenciliktir. Ayrıca, "sosyalizmin ölümü"nden nemalanacakları düşünülen liberalizm ve muhafazakârlık gibi ideolojiler bile tuhaf bir şekilde etkilenmişlerdir. 20. Yüzyıl boyunca liberalizm ve muhafazakârlığın tutarlılıklarıyla beraber güçleri, bir dereceye kadar, sosyalist veya komünist "düşman"ın karşıtı olarak tanımlanmaları gerçeğinden türetiliyordu. Örneğin 20. Yüzyıl'ın sonlarına doğru Yeni Sağ, "sinsice yaklaşan sosyalizme" karşı genel nefretle beraber Sovyet komünizmine yönelik de özel husumetin ifadesi olarak ortaya çıkmıştır. 21. Yüzyıl'da liberalizm ve muhafazakârlığın geleneksel düşmanlarının zayıflaması veya çökmesi, her ikisinin de daha şekilsizleşeceği ve farklılaşacağı anlamına gelir.

New York ve Washington'u perişan eden terörist saldırıların yer aldığı 11 Eylül 2001 tarihi, geniş ölçüde "dünyanın değiştiği gün" olarak yorumlanmaktadır. Ancak dünyanın nasıl değiştiği ve bu değişimin sonuçlarının ana ideolojilerle ilgili sonuçlarının ne olacağı çok belirgin değildir. Şüphesiz, küresel terörizmin gündeme gelmesi, ulusal ve uluslararası ölçekte birtakım ciddi sonuçlar doğuracaktır. Uluslararası alanda ABD, George W. Bush'un himayesindeki "teröre karşı savaş"

çerçevesinde, gittikçe küstahlaşan ve bazı açılardan tek yanlı bir dış politika izlemektedir. Bunun örnekleri arasında, Afganistan'daki Tâlibân rejiminin yıkılması ve Saddam Hüseyin'in Irakı'na karşı yapılan savaş yer alıyor. Ancak bu hareketlerin ideolojik sonuçlarının neler olacağını kestirmek oldukça güçtür. Bir taraftan, eğer “teröre karşı savaş” Batı karşıtı dinci militanlığı ve buna destek verenleri bertaraf etme veya yok etmede başarılı olursa, bu durum uzun vadede liberal demokratik değer ve kurumların evrensellesmesine katkıda bulunabilir ama öte taraftan bu savaş, Samuel Huntington'ın “Medeniyetler Çatışması” tezine uygun olarak, Amerikan ve Batı karşıtı çok daha keskin tepkiyi tahrik edebilir, dahası, köktenci din anlayışını daha da güçlendirebilir. Küresel terörizm ulusal ölçekte ise genelde devleti, özeld ise yurttaşlarını koruma ve güvenliği muhafaza etme adına devlet otoritesini daha sağlam bir zemine oturtur. Bu yüzden Philip Bobbitt *The Shield of Achilles (Aşil'in Kalkanı, 2002)* adlı eserinde, devletin özü gereği “savaşan bir kurum” olduğunu öne sürer. Terörist tehdit, sivil özgürlükler ve bireysel haklarla ilgili hassasiyetlerin üzerinde devletin güvenliği ve düzenin önceliğini tesis ettiği ölçüde, liberal duyarlılıkların aşınması ve muhafazakârlığa doğru bir kaymayla ilişkilendirilebilir.

Post-Modernite

Siyasal ideolojilerin izleri, modern devleti ortaya çıkaran sürece kadar götürülebilir. Modernleşme süreci, hem sosyal hem siyasal hem de kültürel boyutlara sahipti. Sosyal açıdan modernleşme, yeni sosyal sınıfların, orta sınıf ve işçi sınıfının yer aldığı, piyasa yönelimli ve kapitalist bir iktisat anlayışı ile bağlantılıdır. Siyasal olarak ise modernleşme, mutlakî monarşilerin yerini, anayasal, zamanla da demokratik yönetimlerin almasını gerektirmiştir. Kültürel açıdan da modernleşme, Aydınlanma fikir ve görüşlerinin yayılması biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Bu fikirler, geleneksel dinî ve siyasal fikirlere meydan okumuş ve genel olarak ilim, irfan, akıl ve ilerleme ilkelerine teslimiyet ile temellendirilmişti. Daha sonraki ideolojilerin doğduğu veya liberalizm, muhafazakârlık ve sosyalizme muhalif olarak geliştirilen “merkez” ideolojiler, modernleşme sürecine yönelik birbirine zıt tepkiler yansıtmışlardır.

Eğer ana siyasî ideolojiler çeşitli şekillerde modernleşmenin ürünü idiyse, modern toplumdan post-modern olana geçişin, ideolojilerin rolleri ve nitelikleri üzerinde çok güçlü bir anlamının olması kaçınılmazdır. Modern toplumlar sanayileşme ve sınıf dayanışması üzerine inşa edilmişti. Post-modern toplumlar ise insanların üreticiden tüketiciye dönüştüğü; bireycilikle sınıfsal, dinî ve etnik sadakâtin yer değiştirdiği, gittikçe parçalı bir özellik arz eden, çoğulcu “bilgi toplumlarıdır.” Post-Modernite bazen, hem gelişigüzel birtakım ideolojik hareketleri gündeme getiren, hem de yerleşik olanları dönüştüren geç modernlik olarak resmedilir. Post-modernitenin bünyesindeki birinci eğilim, önemi gittikçe artan “hayat tarzı” ve “kimlik” meseleleriyle ilgili tartışmalara yansır. Bu meselelerin ortaya çıkmasıyla, post-materyal duyarlılıkların gündeme gelmesinin ve sınıfın sosyal bir kimlik duygusu yaratma becerisinin zayıflamasının yakından ilgisi vardır. Bu durum, yeni sosyal

hareket –barış hareketi, kadın hareketi, gay hareketi, Yeşil hareketi vs.– ve ideolojik geleneklerin –özellikle radikal feminizm ve çevrecilik– ortaya çıkmaya başladığı 1960’lardan beri açıkça ortadadır. Yeni ideolojik düşünceyi tahrik eden bir diğer unsur da post-modernizmin (bkz. s. 306) fikirleri ile yerleşik ideolojik gelenekleri harmanlamaya yönelik teşebbüslerdir (bkz. “Sonuç” bölümü, “İdeoloji Olarak Post-Modernizm” alt başlığı). Bu durum, “post-liberalizm”, “post-Marksizm” ve “post-feminizm” gibi çeşitli “post-izmler”in ortaya çıkmasına yol açmıştır. Bunların her biri ilgili bölümlerde tartışılmıştır. Post-modernizmin muhtemel sonuçlarıyla beraber geleneksel ideolojik düşüncenin yerini alma ihtimâli On Birinci Bölüm’de ele alınmıştır.

Küreselleşme

Küreselleşme, anlaşılması zor, kaypak bir kavramdır. Küreselleşmedeki ana fikir, Kenichi Ohmae’nin (1989) ifadesiyle, “sınırsız bir dünya”nın, yani ulusal devlet sınırlarıyla tanımlanmış geleneksel siyasi sınırların geçirgen olma eğiliminin ortaya çıkmasıdır. Sonuçta küreselleşme, sosyal mekânı yeniden şekillendirmektedir. Yani ülkenin, toprak parçasının önemi azalmıştır. Çünkü “dünya çapında” veya “sınırları aşan” nitelikteki birtakım bağlantılar, hem sayıca çoğalmakta hem de çeşitlenmektedir. Uluslararası şirketlerin üretim ve yatırımı kolaylıkla konuşlandırması; mâli piyasaların, dünyanın herhangi bir yerindeki iktisadî olaylara ânında tepki vermesi; Coca-Cola, McDonald’s hamburgerleri, Nike koşu ayakkabıları, Starbucks kafeleri gibi küresel mallar olarak adlandırılan ürünlerin ortaya çıkması ve neredeyse dünyanın her yerinde bulunmaları, bu bağlantıların en açık örnekleridir.

Küreselleşme, siyasi ideolojileri çeşitli şekillerde etkilemektedir. Öncelikle küreselleşmenin, milliyetçilik ve ulus olgusuyla temellendirilmiş diğer ideolojik projeler üzerinde önemli etkileri vardır. Örneğin, kendi kaderini tayin etme hakkı ile bağlantılı olan siyasi milliyetçiliğin, “post-egemen” koşullarda işleyen ulus-devletlerin yer aldığı bir dünyada önemini yitirme ihtimâli vardır. Ayrıca, devletin siyaset ve yurttaşlık alanında sadakâti tesis etme kapasitesinin zayıflaması gerçeği çerçevesinde, kültürel, etnik ve dinî milliyetçiliğin güçlenmesi muhtemeldir. Keynezci talep yönetimi gibi ulusal iktisadî stratejilerin gücünün azalması, modern liberalizmi ve sosyal demokrasiyi tehlikeye atmaktadır. Ayrıca muhafazakârlar, küreselleşmenin geleneği ve ulusal kimliği zayıflatma eğilimiyle boğuşmak zorunda kalmışlardır. İkincisi, küreselleşme katıyen yansız bir ideolojik güç değildir. Daha ziyade neo-liberalizm ile beraberdir ve bu açıdan devlete rağmen piyasayı güçlendirir. Üçüncüsü, küreselleşme çeşitli muhalif güçlerin ortaya çıkmasına da yol açmıştır. Bunların arasında, gelişmekte olan ülkelerdeki dinî köktencilikçi güçlendirmek vardır. Bu ülkelerde küreselleşme genellikle bir tür Batı, özellikle de ABD emperyalizmi olarak görülür ve gelişmiş ülkelerdeki küreselleşme karşıtı ya da kapitalizm karşıtı hareketler sosyalizm, anarşizm, feminizm ve çevrecilik dairesindeki fikirlerden yararlanmaktadır. Bir ideoloji olarak küreselleşme fikri, On Birinci Bölüm’de tartışılmaktadır.

İleri Okumalar

- Eagleton, T., *Ideology: An Introduction*. (Londra ve New York, 1991). İdeolojinin farklı tanımlarıyla ilgili bir inceleme. Kitap ana Marksist düşünürlerden çeşitli post-yapısalcılara kadar birçok fikri ele almaktadır.
- Freeden, M., *Ideologies and Political Theory: A Conceptual Approach*. (Oxford: Clarendon Press, 1996). Kavramsal morfolojilerine özel ilgi gösteren ana ideolojiler ile ilgili bir inceleme.
- Journal of Political Ideologies*. (Abingdon, UK ve Cambridge, Mass., USA: Carfax Publishing). 1996'dan beri basılan bu dergi, siyasî ideolojinin doğasını çözümler ve somut ideolojik gelenekleri inceler; emek gerektiren ama geniş kapsamlı ve güvenilir.
- McLellan, D., *Ideology*. (Milton Keynes: Open University Press, 2. Baskı 1995). Karmaşık ideoloji kavramıyla ilgili net ve kısa ama kapsamlı bir giriş.
- Schwartzmantel, J. *The Age of Ideology: Political Ideologies from the American Revolution to Postmodern Times*. (Basingstoke: Macmillan, 1998) Ana ideolojik geleneklerin, post-modern toplumun meydan okumasıyla nasıl başa çıktıklarına ilişkin geniş bir çözümlenme.
- Seliger, M., *Ideology and Politics*. (Londra: Allen & Unwin, 1976). Çok genel bir ideoloji açıklaması. Bazılarına göre ideoloji konusunun klasik eseridir.
- Thompson, J. B., *Studies in the Theory of Ideology*. (Cambridge: Polity Press, 1984). İdeolojinin doğası ve önemine yönelik tartışmalarla ilgi güzel bir giriş.